

פניה עוז-זלצברגר ישראלים, ברלין ירושלים: כתור. 2001. 218 עמודים

אם אכן זהו ספר מסע, כהגדרת המחברת, הוא נכנס לנעליים גדולות: גרמניה, אגדת חורף, שלושה בבומל, ארץ רדופת עבר, ועתה: ישראלים, ברלין. כותרת ופסיק בתוכה (לא "ישראלים בברלין", כבתחילת הפרק השני) – לאמור, שני נושאים: מצד אחד, הרצון "להבין משהו על ישראלים בישראל" ועל יחסם לגרמניה, ומצד אחר, "להבין משהו על ברלין" (ע' 25). תוואי למחקר מדעי אין כאן בוודאי, ולכן הגדרת הספר כספר מסע או כהתרשמות, וההבטחה רק ל"משהו" ולא יותר, מעמידות את רף הציפיות במקומו הראוי. הסופרת מתעניינת בסיפורים הפרטיים יותר מאשר ביחסים הרשמיים (ע' 49), וגם לכך יש השפעה על ציפיות הקורא. מכך נגזרת גם ההתייחסות לרשימה הביבליוגרפית האקראית שבספא. האם אכן הושגה מטרתה המוצהרת של העבודה – פתרון חידת בואם של ישראלים לברלין או חידת שהייתם בה בצל זכר השואה (ע' 12)? האמירה כי הסיפור אין בו פשט (ע' 95) אינה מסייעת בפתרון החידה.

שני מושאי הבדיקה שבאמצעותם המחברת חותרת לשתי ההבנות הם הישראלים שבברלין והברלינים שנהפכו לישראלים. מקומם של הראשונים בספר בולט בהרבה; זאת, שעה שעיריית ברלין טורחת זה יותר מרבע מאה להביא מדי שנה יהודים ברליניים לשעבר, ביניהם לא מעטים מישראל, לביקור מולדת. לצורך התרשמות גרידא אין אומנם פסול בכמה קרובים ומקורבים מקהילייה זו, אך את הקבוצה הגדולה הספר מחמיץ. לפני כעשרים שנה בברלין, בחברת כמה מאות מקרב אלה שנקראים בעגתם "אזרחים שותפים יהודיים לשעבר", שמעתי אמירה מאירת-עיניים שסחט כתב רדיו ברליני מאחד המבקרים הישראלים. אותו מבקר, שהסביר כי בשעתו גר ברובע קרויצברג, נשאל לדעתו על איזור מולדתו, ותשובתו הייתה ישירה: "נורא, מלא טורקים". אבל אפשר שבשאלה מה היה עולה בגורלם של הישראלים שהיו פעם ברליניים אילולא אולצו לגלות מברלין וליהפך לישראלים, לא רצתה המחברת לעסוק. היא נראית לי חשובה בכל-זאת, אם בהשפעה של הרייך השלישי על התודעה הישראלית עסקינן.

התיאור כולו פרטי ואישי, והיה אפשר לגונו בזוויות שונות. לו אני המחבר, הייתי שם-לב למגרשי הספורט: מצד אחד, המגרשים שבהם ניסו הברלינים, לפני שנהפכו לישראלים, להוכיח בשעתו את כושרם להתמודד בשדה הספורט עם עמיתיהם הלא-יהודיים; מצד אחר, הזירה שבה הצטופפו לפני כמה שנים אלפי אוהדי מכבי תל-אביב במשחק על אליפות אירופה בכדורסל, או המגרש שבמרכז האולימפי שבנה הרייך השלישי, שבו מכבי ברלין פתחה השנה את משחקה בליגה המקומית בכדורגל מבלי לנהל חשבון עם העבר.

נקודת המוצא הפרטית לבחינה הישראלית של העיר ברלין מתאימה לאופנת לימודי התרבות שהיסטוריונים צועדים לאורה. אכן, לסופרת, כמו לישראלים אחרים, עולם האסוציאציות הקשור לברלין נבנה כבר בקריאת ספרי הילדים, ולאריך קסטנר שמור כאן תפקיד מרכזי.

דווקא משום שבזכרונות ילדות עסקינן, קל גם לערב מין בשאינו מינו: אורה הכפולה ופרנקפורט וציריך? ציריך השתרבבה לסיפור משום שהתרגום העברי הישן סירב לקרוא

בשמה של מינכן. ופרנקפורט? זה הרי שייך להיידן. סיפור אחר. אבל אמיל והבלשים וברלין - בוודאי. אך כאן נעדרת בספר החומה. אף שהמחברת מאשרת שהחומה היא הסיפור המעניין ביותר את הישראלים הבאים לברלין (ע' 26), היא עצמה, כך נראה, חוותה את ברלין רק לאחר החומה, ועל-כן זו חוויה מצומקת יחסית. מי שהגיע לברלין בזמן שעמדה החומה, וביקש ללכת בעקבות אמיל בסיפור הבלשים, גילה בדרך הישירה ביותר את עונשה של ברלין. אמיל, שהיה אמור לרדת מהרכבת בתחנת פרידריכסשטרסה, ירד עקב גניבת כספו בתחנת הגן הזואולוגי. בין שתי תחנות אלה ניצבה בין השנים 1961 ו-1989 החומה. תחנת פרידריכסשטרסה מוכרת גם לכל מי שזינק למזרח ברלין ממערבה בלי רכב פרטי. ועוד: בהשוואה שבין החומות - ברלין וירושלים (ע' 112) - ניכר שגם חומת ירושלים עד 1967 זרה למחברת: עד 1967 נתקלנו בירושלים לא בחומת העיר העתיקה, אלא בחומות שחצו כבישים, בממילא, במוסררה, והן דומות להפליא לחומת ברלין. גם האמירה (ע' 115) כי חומת ירושלים חצצה בין שתי אומות ואילו חומת ברלין חצתה אומה לשתיים הינה מפוקפקת. רק תפיסה לאומית רומנטית מצדיקה הבדלה מסוג זה.

העבר הנאצי של ברלין הוא המניע הבולט, הדחף הלא-מפתיע, לכתיבת הספר. ההולך בעקבות אמיל, בעוקבו אחר הגנב, עובר בקורפירסטנשטרסה ליד הבניין שבו שכן משרדו של אייכמן, ברחוב שבו מצוי קפה איינשטיין הנזכר בספר לטובה. לא צריך להרחיק לוואנזה, שבה נערכה בינואר 1942 (לא בקיץ) (ע' 52) הוועידה המפורסמת לגנאי.

המחברת מגדירה את ברלין כפריזמה של גרמניה (ע' 66). אך כל כמה שהיא מנסה להדגיש כי מדובר בברלין, ולא בגרמניה, סיפורה הוא סיפור על גרמניה. המסע הישראלי לברלין יכול להתחיל, לדברי המחברת, כי הזקנים צעירים די הצורך - הם "כבר לא חיילי הוורמאכט" לשעבר. אך זה הסיפור של ביקור בגרמניה כולה, לא בברלין דווקא. זה היה הדבר שהעיק בדרך-כלל על המפגש הישראלי עם גרמני בכל אתר - היכן היית ומה עשית אז?

אזכורם של אתרים אחרים בגרמניה, אם בוכנוואלד (ע' 164) ואם מינכן, מרחיב את היריעה למסכת ישראל-גרמניה רבתי. גם הניסיון להעמיד מול ברלין שתי ערים ישראליות, ירושלים ותל-אביב, מנקז את המאמץ למפגש הכולל בין גרמניה וישראל. אמת, ברלין הייתה בירת הרייך השלישי, אך אילולא היה אפשר להזכירה ולהשוותה למינכן, "בירת" התנועה הנאצית, לא היה הסיפור שלם; לא רק משום שיש יותר ישראלים במינכן מאשר בברלין, אלא משום שהסיפור המעיק נעוץ במינכן, בין שבמקום שבו ניצב מרתף הבירה שבו החל הפוטש של היטלר בשנת 1923, ובין שבצללית הטבועה במדרכה במקום שבו נרצח בשנת 1919 המהפכן היהודי, ראש ממשלת בוואריה, קורט אייזנר. את העדפת ברלין על מינכן כמוקד הסיפור על גרמניה, המחברת מנמקת כך: מינכן רק התחילה את מה שברלין עשתה (ע' 99). על כך נוסף הנימוק העכשווי: ברלין הינה השער לאירופה (ע' 197). ועם כל זה, ברור בכל-זאת שמדובר בגרמניה וישראל, מעבר לעיר.

הניסיון להטיל על ברלין את צל העיר החטאה מעבר להקשר של הרייך השלישי הינו פיקנטי אך לא חיוני או תורם להשגת המטרות המוצהרות של הספר. אם נסנן מתיאור העיר החטאה את כל המשותף לברלין ולניו-יורק או לברלין ולמינכן, נראה כי המשותף רב על המיוחד. הניסיון להפוך סקס אוראלי ברכבת לעניינו של סטודנט להיסטוריה - מפוקפק (ע' 129). היבט הגוף העירום שהסופרת מתרכזת בו (בעימות עם תמונות מן

השואה) (ע' 92) מאולץ: לגוף הגרמני העירום יש שורשים במחאה האנטי-בורגנית של סוף המאה התשע-עשרה, שיהודים ברליניים וגרמניים היו שותפים לה, כפי שמגלים אלבומים שעשו את דרכם לארץ בשנות השלושים. בכלל, נראה לי (מי חכם כבעל ניסיון) שהתשובה לשאלה מדוע בא ההיסטוריון עמוס פונקנשטיין לברלין דווקא (ע' 33), תשובה נטולת מעמסה היסטורית, מייצגת יותר את סיפור ישראל-ברלין מאשר תשובות המצרפות גם היסטוריה ושואה.

את הספר מעטרים שמות גדולים, אם מן העבר (עגנון, שולם) ואם מן ההווה (האברמס, לפניס), כבני-שיח ישירים או עקיפים השותפים בבניית הגשר שבין ברלין וישראל. הספר רצוף מונחים גרמניים המופיעים בכיתוב עברי, אולי משום שהמתברת רגילה בכתיבה האשכנזית מן המאה השמונה-עשרה. לא תמיד הדבר מקל על מי שמבקש להבין את המונח הגרמני המקורי. יתרה מזו, לא תמיד הבעיה נעוצה בכיתוב, למשל: הפרפת הידועה בכינוי Rote Gruetze (ע' 23) אינה שייכת למסורת הברלינית, אלא להמבורג ולאיזור שלזוויג הולשטיין. גם זו דרך לכפות על ברלין תפקיד של מייצגת גרמניה.

בין אם הושגה המטרה המוצהרת ובין אם לאו, ספר מסע מעניין יש כאן – Momentaufnahme בלשונם: הצצה מגוונת לתוך קליידוסקופ ישראלי-גרמני.

משה צימרמן

האוניברסיטה העברית בירושלים